

# AZ APARTHEID DÉL-AFRIKÁBAN

## *Gyarmati múlt*

Dél-Afrika már a 17. századtól kivételes szerepet játszott Afrika történelmében. 1652-ben a Holland Kelet-Indiai Társaság itt hozta létre a kontinensen az első jelentős európai kolóniát, Fok gyarmatot, amely a később Fokvárosnak keresztelt Tábla-öbölbeli településből nőtt ki. Mivel a Szezei-csatorna megnyitásáig Afrika déli csücske a kereskedelmi útvonalak legfontosabb metszéspontja volt, Fokföld portugál, holland, majd brit ellenőrzése az európai hatalmi viszonyok változásainak is hű tükörképét adta. A britek 1795-ben, majd 1806-ban kétszer is elvették a hollandoktól, hogy megakadályozzák a franciák kezére jutását, és második foglalásukat a bécsi kongresszussal is szentesítették. A 19–20. században Dél-Afrika jelentősége csak tovább nőtt. Míg keleti területeiről a kontinens jelentős hányadát etnikailag átrajzoló zulu hadjárat, a „mfecane” indult ki, addig Fokföld háborúk sorozata révén egyre tovább terjeszkedett a kontinens belseje felé.

A dél-afrikai gyémánt- és aranylelőhelyek felfedezése már az 1880-as évektől komoly világgazdasági súllyal ruházta fel ezt a területet, amely ezt az Afrikában kivételes pozícióját a mai napig megtartotta. A fokföldi angol uralom elől a belső területekre vándorolt és ott önálló köztársaságokat létrehozó búrokat Nagy-Britannia az 1899-ben kitört angol–búr háborúban birodalmához csatolta. Mindkét fél ügyelt arra, hogy a háború a „fehér ember háborúja” maradjon. Az 1902-ben megkötött Vereenigingi Békeszerződés, majd a búr köztársaságokból szervezett koronagyarmatok önkormányzathoz juttatása nyitva hagyta a nem fehérek választójogának kérdését. A várakozásokkal ellentétben ez nem a liberálisabb brit gyakorlat, a vagyoni és műveltségi cenzus térnyerését, hanem a jogkiterjesztés gyakorlatának leállítását, majd visszafordítását eredményezte.

## *Szivárványnemzet*

Az országban afrikaiak, európaiak, ázsiaiak élnek egymás mellett, keveredésük következtében pedig kialakult egy Afrikában egyedülálló, méreteiben inkább Latin-Amerikára jellemző félvér, réteg, a „fokföldi színesek”. Ezért a dél-afrikaiak ma gyakorta „szivárványnemzetként” határozzák meg önmagukat. A népesség ilyen heterogén volta a betelepítés, a rabszolga-kereskedelem és a kontinensen belüli vándorlások nyomán alakult ki.

A fokföldi holland gyarmat alapítása utáni időkben még nem volt faji megkülönböztetés – azaz nem voltak ilyen értelmű rendeletek. 1685-ben azonban már megtiltották az európaiak és a rabszolgák közötti házasságokat, a 19. században pedig útlevélrendszert vezettek be a színes bőrrűek számára. 1911-ben, az akkor brit domíniumként frissen megalakult Dél-Afrikai Unióban az európaiak kivételével minden további bevándorlást megtiltottak. Akkor az ország majdnem hatmillió lakosából 4 millió volt az afrikaiak száma (67,5 %), 1,2 millió a fehéreké (22 %), félmillió a félvéreké (9 %), és 152 ezer (2,6 %) volt az indiaiak száma. Az azóta bekövetkezett változások lényegében a fehérek arányának fokozatos csökkenésével és az afrikaiak arányának ugyanolyan mértékű növekedésével jellemezhetőek. Ez a lényegesen különböző népmozgalmi mutatókkal magyarázható. A fehérek esetében a születések száma az első világháborútól kezdődően mindig is alacsonyabb volt a többi népcsoporténál, ám az 1980-as évekre az afrikaiak hasonló mutatójának már mindössze negyedét adta. Ezt az évtizedekre visszamenőleg érvényes különbséget sem a fehéreket minél nagyobb család vállalására buzdító politika, sem az 1924 és 1988 közötti 770 ezres európai bevándorlás, sem az afrikaiak körében népszerűsített családtervezés nem tudta ellensúlyozni.

### ***Az apartheid születése***

E demográfiai tendenciák a fehérek politikai és gazdasági szupremáciáját veszélyeztették. A két világháború alatti importhelyettesítő iparosítás az afrikai népesség városokba áramlását indította el. A fegyveres szolgálatra besorozott vagy az alacsony képzettségű, de az afrikai munkásoknál akár tízszer nagyobb fizetésért dolgozó fehérek féltették munkahelyeiket, asszonyaikat, egész addigi életformájukat. A már korábban is széles körben elterjedt „swart gevaar”, a fekete veszedelem tudata végletesen felerősödött. Sajátságos reakcióként született meg az apartheid ideológia és politika. Az apartheid kiépítésének célja az országban élő fehérek és nem-fehérek egyenlőtlenségének fenntartása volt.

E politika megvalósításához az elsősorban a fehér népesség közel kétharmadát adó holland eredetű afrikánerek érdekeit képviselő Here-nigde (Újraegyesült) Nemzeti Párt 1948-as választási győzelmével nyílt meg az út. Smuts távozásával véget ért a „tábornokok kora”, és alapvető változások kezdődtek a dél-afrikai történetében. Az új, Daniel François Malan által vezetett kormányban csupa olyan miniszter foglalt helyett, akik annak idején ellenezték, hogy a Dél-Afrikai Unió Nagy-Britannia oldalán Hitler Németországa ellen lépjen a háborúba.

Az új rezsim kicsinyes nacionalizmusa még a világháború után jelentősen felduzzadt európai bevándorlást is leállította egy időre, mert az újonnan érkezettek inkább az angolt részesítették előnyben, mintsem a hollandot hivatalos nyelvként 1925-ben felváltó afrikánszt. Az angolok

és a zsidók mellett a nem fehérek váltak leginkább céltáblává. A fajok egyenlőtlenségét, a sötétebb bőrszínűek alacsonyabb rendűségét nem csupán hirdették, de a törvényhozást is erre a vágányra állították. Egy 1950-es törvény kötelezővé tette a faji hovatartozás nyilvántartását. Mindenki új személyi igazolványt kapott, benne a faji hovatartozásával. A feketék passbookja, azaz útlevele (csak ezzel hagyhatták el lakóhelyüket) tartalmazta a lakhatási engedélyt, a munkáltató igazolását, hogy az illető jogosan tartózkodik a fehérek városrészében. Mindez csak nappalra vonatkozott, éjszakára kötelesek voltak visszatérni a nekik kijelölt lakóövezetekbe. Az ötvenes évek végére a dél-afrikai rendőrök fele az útlevelek ellenőrzésével foglalkozott, és volt idő, amikor az útlevel-törvények megsértése miatt minden tízedik afrikai börtönben ült. 1953-tól külön fülkében utaztak a feketék és fehérek a tömegközlekedés járművein, 1957-től minden nyilvános helyen elkülönítették őket, sőt, 1960-tól külön ajtókon léphettek csak be munkahelyükre.

### ***A faji besorolás***

A faji besorolás nem ment zökkenők nélkül. A négy kategóriába, „európai”, „színes”, „ázsiai”, „fekete”, nem mindenki illett bele, így tízezrével adódtak határesetek. Nekik egy erre a célra felállított bizottság előtt kellett megjelenniük, hogy ügyüket tisztázzák. Voltak testvérek, akik más-más kategóriába kerültek. A kedvezőbb besorolást kaptak ilyenkor igyekeztek minden kapcsolatot megszakítani a kompromittáló rokonokkal. Elsősorban az ő köreikben emelkedett meredeken az öngyilkosságok száma. A faji hovatartozást elsősorban ránézéssel döntötték el, de a bizottságnak voltak egyéb „biztos” módszerei is. A „színesek” és az általánosan csak kaffereknek gúnyolt feketék között az ún. „ceruza teszttel” tettek különbséget, hajukban az íróalkalmatossággal előre kellett hajolniuk, és ha a ceruza kiesett, akkor az előnyösebb „színes” kategóriába kerültek, ha göndörebb hajuk miatt benne maradt, az „kaffer” voltukat bizonyította.

Voltak egyéb problémák is. A Jáva szigetről származó fokföldi malájokat a „színesek” közé számították, noha nem is voltak félvérek. Az „ázsiaiak” az egykori Brit-Indiából bevándoroltakat jelentették, de idővel a japánokat, majd a szoros tajvani kapcsolatok miatt a kínaiakat is kénytelenek voltak a „tiszteletbeli fehérek” kategóriájába sorolni. Kezdetben csupán a függetlenségét frissen elnyerő India lépett fel a nemzetközi fórumokon az ország ázsiai származású lakosainak jogfosztása ellen, ám a pretoriai vezetés az afrikai gyarmatok tömeges dekolonizációja után sem akarta a „változások szelét” megérezni, s ez törvényszerűen vezetett az egyre erősödő nemzetközi elszigeteltséghez. Mégis, sokáig úgy tűnt, hogy az apartheid menetelését ez nem akadályozhatja meg. A rendszer önbizalmára jellemző, hogy az alkotmányból törölték a

Londonhoz történő fellebbezési jogot, noha a Dél-Afrikai Uniót még sok szál kötötte az egykori anyaországhoz. A Smuts által is képviselt kompromisszumos politika elvetése 1948 után csak az idő kérdésévé tette a társadalom elnyomott és kizsákmányolt többségének megmozdulását. Az 1950-es években még látszólag stabil apartheid rendszer már akkor is ingatag lábakon állt.

### ***Önálló köztársaság***

Az 1912-ben alapított Afrikai Nemzeti Kongresszus, az ANC sokáig – Ghandi nyomdokain – az erőszakmentesség elvét képviselte, ám az 1960-as Sharpeville-i vérengzés fordulatot hozott, Mandela fegyveres szervezetet alapított. Az erőszakszervezetek azonban eredményesek voltak az ellenállás első hullámaival szemben, a vezetőket bebörtönözték vagy száműzetésbe kényszerítették. Az arany és a sok egyéb bányakincs a rendszernek gazdasági prosperitást biztosított.

1961-ben megelőzendő a kizárást, az ország kilépett a Nemzetközösgéből, a Dél-Afrikai Unió helyett a Dél-Afrikai Köztársaság nevet vette fel. A kormány Izraellel és több nyugati állammal együttműködve titkos atomprogramot indított, részben katonai megfontolásokból is importhe lyettesítő ipart épített ki. Az üzemeket – rendkívül költségesen – az ország területének 87 %-át képező fehér övezetek szélére próbálták áttelepíteni, hogy ott a feketék csak bejárók legyenek.

### ***Bantusztánok***

Az apartheid ideológia is változott, a kezdeti pigmentokráciát egyre inkább a fekete lakosságtól való megszabadulás törekvése váltotta fel. A tribalizmus erősítése az apartheid egyik legfontosabb eszköze volt. A dél-afrikai viszonyok között ez egyfajta retribalizációs kísérlet volt, ami a történelem kerekének visszafordítását és az oszd meg és uralkodj elv helyi adaptációját célozta. Az apartheid állam fekete lakosaitól úgy próbált megszabadulni, hogy „önálló” államokba, bantusztánokba szervezte őket, az ország összterületének mindössze 13 százalékát jelölve ki erre a célra. A kilenc afrikai etnikai csoport 10 bantusztánt kapott, a koszák kettőt is, Transkei-t és Ciskei-t, mert a fehérek a Kei folyó völgyének fontos közlekedési folyosójáról nem akartak lemondani. A zuluk bantusztánja, kwaZulu hasonló okokból néhány nagyobb területből és sok-sok apró, ún. pöttyből állt.

Az életképtelen területeknek sorra „függetlenséget” adtak, ezt azonban a Dél-Afrikai Köztársaságon és a „független” bábállamokon kívül más ország nem ismerte el. A bantusztánok vezetői közül mindössze négy fogadta el a csupán Pretoria által elismert függetlenséget. Akár az ország területéből is kész volt a pretoriai kormány áldozni, a szvázik által lakott Kangwane-t például Szváziföldre próbálták meg „rásózni”, vé-

gül is eredménytelenül. A tribalizmus erősítése az apartheid egyik legfontosabb eszköze volt. Botha reformjai a „független” bantusztánok 7 millió lakójának újra visszaadták a dél-afrikai állampolgárságot. Nem változott viszont a születéstől kötelező faji regisztráció és a fajok lakóhely szerinti elkülönítése.

### ***Pieter Botha óvatos reformjai***

A portugál gyarmatok 1975-ös, majd Zimbabwe 1980-as függetlenné válása külpolitikailag tovább szorított az ország helyzetén. A kegyelemdőfést mégis belpolitikailag kapta a rendszer. Az 1976-os Soweto-i diákmészárlás egyik belpolitikai következménye a miniszterelnök, Balthazar Johannes Vorster bukása volt. Az 1948-ban kezdődő apartheid kurzus során ő volt az utolsó kormányfő, aki egykor a nációkkal szimpatizált. Vorster annyira nyíltan, hogy 1944-ig internáló táborban is volt miatta. Vorster után 1978-tól Pieter Botha, a „nagy krokodil” („die Groot Krokodil”) óvatos reformjai következtek. Hívei szeretetteljes embernek tartották, ellenfelei tartottak tőle, mint a nevét adó hullótól. Az apartheidet nem kérdőjelezve meg, keresztény-szociális indíttatású változtatásokat kívánt életbe léptetni. Hogy reformjait nagyobb sikerrel valósíthassa meg, népszavazást kezdeményezett az elnöki rendszer bevezetéséről, amit meg is nyert.

Ennél sokkal kevésbé voltak sikeresek más kezdeményezései. A kedélyeket a végletekig borzolta az alkotmány 1983-as módosítása, amely a félvéreknek és az ázsiaiaknak is szavazati jogot adott, külön parlamenti kamarákkal, megpróbálva fenntartani így a fehérek döntő befolyását. Az afrikai többség viszont a semminél is kevesebbet kapott, őket továbbra is csak bantusztánjaikban illette volna meg a választójog. A megosztási kísérlet nem vált be, nem volt elégséges számú kollaboráns. Az erőszak kiterébélyesedett, a dél-afrikai rendőrség brutalitása a világsajtó napi témájává vált. Ezek után már az sem segített, hogy a „független” bantusztánok 7 millió lakójának újra visszaadták a dél-afrikai állampolgárságot.

A kezdetben csak a „frontországokként” emlegetett afrikai államok, a szovjet blokk és polgárjogi mozgalmak által alkalmazott bojkott mind szélesebbé vált. Dél-Afrika a nemzetek páriájává vált, ahonnan kivonultak a befektetők, a rendszer képviselőit külföldön kipellengérezték, újabb, mind fájóbb szankciókat vezettek be, és az alacsony aranyárakkal amúgy is megrendített gazdaság csak rendkívüli felárakkal tudott a nélkülözhetetlen hitelekhez hozzájutni. Az ország külföldi tartozásainak fizetését 1987-ben 3 évre felfüggesztette. Az apartheid erkölcsileg és anyagilag is teljes csődöt mondott, a társadalom, amelyet saját elképzelésére akart formálni, kormányozhatatlanná vált. Ezt a tényt végül az 1948 óta hatalmon lévő Nemzeti Párt vezetése is belátta. Betegségére

hivatkozva Botha először a Nemzeti Párt, majd az ország vezetéséről is lemondott, helyére 1989 augusztusában Frederik de Klerk került.

### ***De Klerk sorsfordító fordulata***

De Klerk rendezte országának a „frontállamokhoz” fűződő viszonyát, ami korábban az egész térség békéjét veszélyeztette. Megszüntette Namíbia dél-afrikai megszállását, az ország népe nemzetközi ellenőrzés mellett megtartott szavazással dönthetett sorsáról. De Klerk további reformokat ígért, és öt évet kért azok megvalósításához. A feketéknek juttatandó politikai jogokról kikötötte, hogy azok nem vezethetnek más népcsoportok, például a fehérek feletti dominanciához. Javaslat született az ország átalakítására olyan föderációvá, amely a helyi önkormányzatok mellett az egyes népcsoportok egyenrangú képviselőitén alapult volna. Az ANC a javaslatot elutasította, mert az szöges ellentétben állt az „egy ember – egy szavazat” elvén működő centralizált államesszémenyével. Sokszori nekifutás után valódi reformok kezdődtek. 1990. február 2-án de Klerk sorsfordító beszédet tartott, amelyben új korszak nyitányát harangozta be. Az ANC, a Pánafrikai Kongresszus (PAC) és a Kommunista Párt betiltását hatályon kívül helyezte. Nelson Mandelát az ANC 1962 óta börtönben ülő, élő legendává vált vezetőjét és a többi politikai foglyot kiengedte börtöneikből. Beszédében többször kitért az egyes népcsoportokat megillető jogokra, óvott a többségnek a kisebbség feletti önkényétől. 1991-ben az apartheid két alaptörvénye, az 1936-os földtörvény, amely kizárólagos fehér tulajdonná nyilvánította az ország területének 87 százalékát, és az 1950-es, a népesség kötelező faji besorolást elrendelő törvény került visszavonásra. Az apartheid rendszere által elűdözött emigránsok hazatérhettek.

De Klerk 1992 tavaszán referendumot írt ki a fehér választók körében „Támogatja-e a reformfolyamat folytatását, amelyet az ország elnöke 1990. február 2-án kezdett el, s amelynek célja a tárgyalások útján új alkotmány kidolgozása?” – kérdéssel. A 85 százalékos részvétellel megtartott népszavazáson a fehér szavazók majdnem 70 százaléka igennel válaszolt a feltett kérdésre. A dél-afrikai kormány javaslatot tett az általános amnesztia meghirdetésére, ezt azonban az ANC visszautasította azzal az indokkal, hogy a kormány túlságosan olcsón kívánna így megszabadulni a múlt bűneitől.

A változásokat nagyra értékelte az Afrikai Egységsszervezet (OAU) 1992-ben kiküldött tényfeltáró bizottsága, valamint az el nem kötelezetek Dzsakartában tartott X. csúcsértekezlete is, amely megszüntette az ún. „frontországokat” és az apartheidellenes mozgalmakat támogató „Afrika-alapot”, a rendelkezésre álló összeget Szomália éhezőinek megsegítésére fordítva. 1992 októberében de Klerk elnök először kért bocsánatot az apartheid rendszere által elnyomott tömegektől. De Klerk és az

ANC párhuzamosan hozta nyilvánosságra elképzeléseiket a jövőő alkotmányos berendezkedésről. Az ANC erős központi irányítású államot kívánt teremteni, míg a Nemzeti Párt a federalizmusban, a kisebbségek vétőjogig menő védelmében látta a jövő kulcsát.

### ***A demokratikus átalakítás lezárása***

1993. február 17. és 19. között tárgyalási sorozat kezdődött a demokratikus átalakítás lezárására 26 párt és csoportosulás részvételével. Voltak közöttük olyanok, amelyek korábban nem kívántak a tárgyalásokon részt venni, mint a reformokat ellenző, a fehéreket képviselő Konzervatív Párt, vagy a PAC. Igen kemény szakítópróbák után sikerült dűlőre jutni egy Átmeneti Végrehajtó Tanács (TEC) felállításáról és a választások időpontjának kitűzéséről 1994 áprilisára. A TEC létrehozása megszüntette az országban évtizedek óta fennálló legitimációs válságot. Mind bel- mind külpolitikai jelentősége volt annak, hogy de Klerk elnök 1993. március 24-én a parlament három házának együttes ülésén bejelentette, hogy az országban 1980 és 1989 között előállított hét atombombát 1990 folyamán megsemmisítették, a gyártóberendezéseket pedig polgári célokra alakították át. De Klerk bejelentése nyomán megszűnt annak a veszélye, hogy az atomfegyver egy szűk hatalmi elit kezében zsarolás eszköze lehessen a hazai lakosság, vagy más afrikai államok ellen.

1993. május 18-án a tárgyaló felek elfogadták a jövőő alkotmányos berendezkedés egyik pilléréként a föderális állam elvét, amely az országot a négy addigi tartomány (Fokföld, Transvaal, Orange Szabad Állam, Natal) helyett kilenc régióra osztotta, a végrehajtó hatalom gyakorlásában igen széles jogkört biztosítva számukra. Szintén a többpárti tárgyalások eredményeként Dél-Afrika beleegyezett Walvis Bay (Cethal-öböl) átadásába Namíbiának. 1993. október 15-én de Klerk és Mandela megosztott Nobel-békedíjat kapott az apartheid felszámolásában szerzett érdemeiért.

Az 1990 és 1994 között végbement változások valódi hőse nem de Klerk, hanem Nelson Mandela volt. A terrorizmusért elítélt politikus börtönéből szabadulva mindent megtett a békés átmenet biztosításáért. Az ANC pozícióit gyengítette, hogy legfőbb korábbi támogatója, a Szovjetunió megszűnt létezni, ugyanakkor Mandela bel- és külföldi népszerűsége hozzájárult ahhoz, hogy a forradalmi várakozások nem vezettek ellenőrizhetetlen erőszakhoz. Mandela a tárgyalások folyamán mindvégig érvényesíteni tudta az ANC legfontosabb célkitűzéseit. Ahogy néhány, az ellenoldalon érintett tárgyaló később keserűen megjegyezte, Mandela dolgát megkönnyítette, hogy a tárgyalásokon a gazdag dél-afrikai fehérek elárulták a szegény fehérek érdekeit. Tették ezt annak reményében, hogy az új Dél-Afrikában is megőrizhetnek sokat kiváltságos gazdasági pozícióikból, vagy legrosszabb esetben kivándorolhatnak. Ilyen prizmán

keresztül nézve az apartheid végét hozó kompromisszum az elitek öszeesküvése volt.

Az 1994 áprilisában megtartott első, mindenki számára szabad választások óriási nemzetközi médiaérdeklődés által kísérve, rendben lezajlottak. Az ANC a szavazatok több mint 60 százalékát kapta, ám a kormányzásba az előzetes megállapodásnak megfelelően az összes parlamentbe bejutott pártot bevonta. A két Nobel-békedíjas, Mandela és de Klerk elnökként, illetve alelnökként még két évig egymás mellett dolgoztak.

### ***A Soweto-i felkelés***

Sharpeville mellet Soweto szimbolizálja leginkább az apartheid elleni harcot. 1976. június 16-án a Johannesburg délnyugati elővárosának számító Soweto (South Western Townships) Orlando városrészében fekete iskolásgyerekek tüntettek a kötelezően bevezetett afrikánsz tanítási nyelv ellen. Az apartheid idején ellehetetlenítették a korábban a fekete lakosság körében általános missziós iskolai képzést. Az oktatást is a bantusztnak területére akarták korlátozni, és azt kizárólag a feketék által befizetett adókból kívánták finanszírozni. A népcsoportok közötti egyenlőtlenséget ez még tovább növelte.

A gazdaság fejlődése azonban képzettebb munkaerőt kívánt, így az 1970-es évektől új oktatási intézmények nyíltak a townshipekben. Az oktatási kormányzat az angol és az afrikánsz nyelvek 50–50 százalékos arányát írta elő, noha rendelkezésre álltak a felmérések, amelyek az afrikánsz nyelv 98 százalékos elutasítottságáról tanúskodtak a fekete diákok körében. A diákok iskolákat vertek szét, és összecsaptak a rendőrökkel. A diákmegmozdulások az egész országra áttérjedtek, és egy év leforgása alatt közel 700 áldozatot követeltek. A halott gyermekét karjában tartó apa képe bejárta a világot.

Nem mozgósították a katonaságot, nem rendeltek el rendkívüli állapotot, még a parlament rendkívüli ülését sem hívták össze, a miniszterelnök lépten-nyomon hangsúlyozta, hogy nincs válság az országban, de az apartheid rezsim fennállása alatt először kényszerült meghátrálásra. Visszavonták az afrikánsz kötelező oktatását előíró rendeletet, a townshipekben lehetővé tették az ingatlanok tulajdonlását vagy 99 éves bérletét, és más könnyítéseket vezettek be. Ennek ellenére Soweto fordulóponttá vált az apartheid történetében, a fehér népesség jelentős részét rádöbbenette a viszonyok tarthatatlanságára, és megkezdődött a tőke menekülése az országból, ami az 1980-as évekre a rendszer teljes csődjéhez vezetett.

(2008)



**Felhasznált és ajánlott művek jegyzéke**

- ALLEN, John  
2005 *Apartheid South Africa: An Insider's Overview of the Origin and Effects of Separate Development*, New York, Universe.
- BEINART, William  
1994 *Twentieth-Century South Africa*, Oxford, Oxford University Press.
- BEINART, William – DUBOW, Saul (ed.)  
1995 *Segregation and Apartheid in Twentieth Century South Africa*, London, Routledge.
- CLARK, Nancy L.  
1994 *Manufacturing Apartheid. State Corporations in South Africa*, Yale, Yale University Press
- DAVENPORT, T. R.  
1987 *South Africa: a Modern History*, London, Macmillan.
- DUBOW, Saul  
1988 *Racial Segregation and the Origins of Apartheid in South Africa, 1919-1936*, London, Macmillan.
- EADES, Lindsay Michael  
1999 *The End of Apartheid in South Africa*, Westport, Greenwood Press.
- HARVEY, Robert  
2001 *Fall of Apartheid: The Inside Story from Smuts to Mbeki*, New York, Palgrave.
- HOUSTON, Gregory F.  
1999 *The National Liberation Struggle in South Africa*, Brookfield, Ashgate.
- KAEMPFER, William H. – Lowenberg, Anton D.  
2001 *The Origins and Demise of South African Apartheid*, Ann Arbor, University of Michigan Press.
- LE MAY, G. H. L.  
1994 *The Afrikaners: an Historical Interpretation*, Oxford, Blackwell.
- LOUW, P. Eric  
2004 *The Rise, Fall and Legacy of Apartheid*, Westport, Connecticut, Praeger.
- MARKS, Shula – STANLEY, Trapido (ed.)  
1987 *The Politics of Race, Class and Nationalism in Twentieth Century Africa*, London, Longman.
- POKU, Nana (ed.)  
2001 *Security and Development in Southern Africa*, London, Praeger.
- THOMPSON, L. M.  
1985 *The Political Mythology of Apartheid*, New Haven, Yale University Press.
- TERREBLANCHE, Sampie  
2003 *A History of Inequality in South Africa, 1652–2002*, Scottsville, University of Natal Press.
- WITZ, Leslie  
2003 *Apartheid's Festival: Contesting South Africa's National Pasts*, Bloomington, Indiana University Press.
- WORDEN, Nigel  
1990 *The Making of Modern South Africa*, Oxford, Basil Blackwell.